

WITKIEWICZ STANISŁAW IGNACY (Witkacy) – pisarz, filozof, teoretyk sztuki, malarz, ur. 24 II 1885 w Warszawie, zm. (śmiercią samobójczą) 18 IX 1939 we wsi Jeziory (pogranicze Polesia i Wołyńia).

Był synem Stanisława Witkiewicza (krytyka, malarza i architekta). Nie chodził do szkoły, uczył go ojciec i prywatni nauczyciele. Ok 1890 z rodziną przeniósł się do Zakopanego. W 1903 zdał jako ekstern maturę w Gimnazjum Realnym we Lwowie. W latach 1904–1905 studiował na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Odbywał podróże po Europie (Niemcy, Włochy, Francja, Anglia), dzięki czemu poznał malarstwo europejskie – w Paryżu poznał wczesne malarstwo P. Picassa i późne P. Gauguina, pod których wpływem kształtował swe poglądy estetyczne. W 1914 uczestniczył (jako fotograf i rysownik) w kierowanej przez B. Malinowskiego wyprawie naukowej na Cejlon i do Australii, którą przerwał po wybuchu wojny. Wrócił do Petersburga i, wbrew antyros. nastawieniu ojca, wstąpił do oficerskiej szkoły wojskowej; jako porucznik w wojsku carskim walczył na froncie do 1918. W latach 1918–1922 współpracował z awangardową grupą malarzy i poetów – formiści, oraz z pismem „Zwrotnica”. W 1922 napisał *Szkice estetyczne*. W 1925 z M. Staroniewiczem założył Tow. Teatralne, z którego wyłonił się późniejszy Teatr Formistyczny. W. nie podzielał poglądów estetycznych swego ojca, odrzucając naśladownictwo natury jako główny cel malarstwa, twierdził, że jakości formalne mają pierwszeństwo przed przedstawionymi. Zwrócił się ku metafizyce form oraz malarstwu abstrakcyjnemu, rozwijając te poglądy po wojnie, kiedy zaczął realizować ideę „czystej formy”. Mieszkał w Zakopanem, często bywając w Warszawie. W latach 20. pisał dramaty (w 1918 opublikował pierwszy dojrzały dramat *Maciej Korbowa i Bellatrix*) i powieści. Polemizował z L. Chwistkiem (będącym wcześniej z W. w grupie formistów) i K. Irzykowskim. Główne dzieło filozoficzne W. pt. *Pojęcia i twierdzenia implikowane przez pojęcie istnienia* wywołało sprzeczne ze sobą sądy recenzentów (T. Kotarbińskiego, J. Metallmanna i B. Sobocińskiego); krytykował ją R. Ingarden.

W. przekonany o nieuchronnym panowaniu obu totalitaryzmów – niem. i sowieckiego, o nadejściu czasu apokalipsy, popełnił samobójstwo nazajutrz po wkroczeniu Armii Czerwonej do Polski.

Napisał ponad 100 prac (w tym 40 ściśle filozoficznych), część zaginęło, m.in. prace o L. Wittgensteinie i B. Russellu. Ważniejsze prace filozoficzne i estetyczne W.: *Nowe formy w malarstwie i wynikające stąd nieporozumienia* (Wwa 1919, Skierniewice 1992); *Teatr. Wstęp do teorii czystej formy w teatrze [...] (Kr 1923)*; *Pojęcie istnienia i wynikające z niego pojęcia i twierdzenia* (PF 36 (1933), 237–258); *Pojęcia i twierdzenia implikowane przez pojęcie istnienia. 1917–1932* (Wwa 1935); *O idealizmie i realizmie* (PF 42 (1946), 235–272).

Prace W. wydano (część z rpsów) pt.: *Pisma filozoficzne i estetyczne* (I–IV, Wwa 1974–1977, I: *Nowe formy w malarstwie. Szkice estetyczne. Teatr*, II: *O znaczeniu filozofii dla krytyki i inne artykuły polemiczne*, III: *O idealizmie i realizmie. Pojęcia i twierdzenia implikowane przez pojęcie istnienia i inne prace filozoficzne*, IV: *Zagadnienie psychofizyczne*); *Bez kompromisu. Pisma krytyczne i publicystyczne* (Wwa 1976); *Czysta forma w teatrze* (Wwa 1977, 1986²); *Teatr i inne pisma o teatrze* (Wwa 1977, 1986²); *Nowe formy w malarstwie i wynikające stąd nieporozumienia. Szkice estetyczne* (Wwa 2002); *Pojęcia i twierdzenia implikowane przez pojęcie istnienia i inne pisma filozoficzne (1902–1932)* (Wwa 2002); *Spór o monadyzm. Dwugłos polemiczny z Janem Leszczyńskim* (Wwa 2002); *O czystej formie i inne pisma o sztuce* (Wwa 2003); *Zagadnienie psychofizyczne* (Wwa 2003); *Dziwność istnienia* (Marki 2006).

Dramaty wydano m.in. pt. *Dramaty* (I–II, Wwa 1962, 1985³); *Wybór dramatów* (Kr 1974, Wr 1983²); *Dramaty* (I–III, Wwa 1996–2004); *Szewcy i inne dramaty* (Kr 2006); listy pt. *Listy do Bronisława Malinowskiego* (Wwa 1981); *Listy do żony* (I–II, Wwa 2005–2007).

ZAINTERESOWANIA FILOZOFICZNE. W filozofii W. był samoukiem. Jego myśl filozoficzna koncentrowała się wokół trzech dziedzin filozofii: 1) ontologii, aby dać najbardziej ogólny opis istnienia; 2) historiozofii, aby dać odpowiedź na pytania skąd, dokąd i dlaczego zmierzamy? 3) estetyki, aby określić istotę piękna.

Sprzeciwiał się filozofii analitycznej Russella i pozytywizmowi, uważając, że filozofowie tego nurtu nie zajmowali się bytem, lecz poznawaniem i jego narzędziami, np. językiem, którego jasność i zrozumiałość przyjęli za główne kryterium sensowności poznania. Krytykował uczonych ze

szkoły lwowsko-warszawskiej, postulujących, by filozofowanie rozpoczynać od wyjaśniania pojęć. Analizował poglądy Kotarbińskiego, A. N. Whiteheada, L. Wittgensteina, R. Carnapa, badając poprawność ich poglądów i wniosków (*Zagadnienie psychofizyczne*). Krytykował odrzucający ontologię scjentyzm i wszelkie przekonania, że filozofia zajmuje się uogólnianiem rezultatów poznawczych nauk szczegółowych. Uważał, że nauki w swej funkcji teoretycznej prawdziwego poznania opierają się na ontologii ogólnej, która jest systemem filozoficznym uzyskanym na drodze racjonalnej (logiczne wnioskowanie danych wyjściowych z zachowaniem reguł i kryteriów wnioskowania).

Był przekonany, że badania ontologiczne są fundamentalne dla nauki, a stworzony przez siebie system ontologiczny uważał za odpowiedź na braki teoretyczne fizykalizmu i psychologizmu. Ontologia ta miała stanowić system scalający inne niedoskonałe światopoglądy oraz ich częściowe prawdy.

MONADYZM BIOLOGICZNY. W swoim głównym dziele filozoficznym *Pojęcia i twierdzenia implikowane przez pojęcie istnienia* (praca zawiera 48 twierdzeń ujętych w postaci wniosków, wynikających z przyjętych założeń) sformułował swój pogląd zw. monadyzmem biologicznym, wg którego rzeczywistość jest złożona z monad – poszczególnych istnień mogących oddziaływać na siebie (pierwszy zarys tej rozprawy ukazał się jako wstęp do pracy *Nowe formy w malarstwie [...]*). Krytykował fizykalizm, gdyż zawodzi w wyjaśnianiu faktu istnienia osobowości, oraz psychologizm gdyż sprowadza rzeczywistość do treści subiektywnych, sprzecznych z potocznym poglądem, zw. przez W. poglądem życiowym).

Monadyzm biologiczny miał stanowić obronę indywidualizmu (nieredukowalność osobowości będącej daną pierwotną) i podkreślać znaczenia biologii (niesprowadzalnej do fizyki) jako podstawy jakościowej świata.

Główną kategorią filozoficzną w filozofii W. było pojęcie istnienia, z którego wynikają pojęcia „jedność” i „wielość”. W poszczególnym istnieniu jest wielość istnień i wielość jakości. Do istnień poszczególnych zaliczał nie tylko wszystkie „ja”, ale także istnienia niższego rzędu, czyli tzw. materię martwą – formułował bowiem tezę, że wszystko, także tzw. materia martwa, składa się z żywych jednostek (materia ta jest w istocie pewną organizacją

materii żywej). Każdy człowiek, rzeczy, zjawiska stanowią (w różnym stopniu) określone całości i jedności – tworzą jedność w wielości, która jest podstawową tajemnicą istnienia i tej tajemnicy nie może wyeliminować żaden system filozoficzny. System filozoficzny musi uwzględniać tajemnicę istnienia, gdyż narzuca się ona w momencie uświadomienia sobie, że w formułowanym poglądzie (także ściśle logicznym) są pojęcia pierwotne, niedefiniowalne i nie można przedstawić nieskończonego ciągu definicji. Pojęcie tajemnicy istnienia zawiera inne tajemnice: 1) astronomiczną – tajemnicę tego, co nieskończenie wielkie, 2) biologiczną – tajemnicę tego, co nieskończenie małe, 3) metafizyczną – tajemnicę ograniczoności w nieskończoności, jedności w wielości, stałości w zmienności, ciągłości w przerywalności.

ŹRÓDŁO RELIGII, FILOZOFII I SZTUKI. Niepokój egzystencjalny jest zdaniem W. źródłem powstania religii, filozofii i sztuki, które chcą, każda na swój sposób, dotrzeć do tajemnicy istnienia. Religia czyni to w zmitologizowanej postaci, jest bowiem konstrukcją uczuć ujętą w danym kulcie w symbole. W przeżyciu metafizycznym ujawnia się bezosobowa jedność świata, co w religii staje się impulsem do tworzenia osobowych bóstw – symboli kultu, które zagłuszają poczucie absurdalności istnienia i lęk przed nicością i obcością. Filozofia natomiast pokazuje inny sposób na dręczący człowieka niepokój – stara się dokonać racjonalizacji tajemnicy istnienia, tworzy konstrukcję pojęć powstałych na skutek odczuć metafizycznych, które do pewnego stopnia są już zmienione przez pojęcia (w przeciwieństwie do religii, w której odczucia te przeżywane są bezpośrednio). Uczucie metafizyczne w sztuce pozwala twórcy odzwierciedlić w dziele sztuki strukturę i porządek świata, jednak dzieło sztuki nie może zatrzymywać się na jego powierzchni, ale musi wnikać w istotę świata, by odzwierciedlić cechy istotne bytu i jego harmonię.

METAFIZYCZNY WYMIAR SZTUKI I TEORIA CZYSTEJ FORMY. W. (podobnie jak Ingarden, choć z odmiennymi poglądami na estetykę) dostrzegł i opracował teoretycznie (obok aspektu estetycznego) metafizyczny aspekt poezji i sztuki, której źródłem są tzw. uczucia metafizyczne (doznawanie bytu jako jedności w mnogości). Uczucia te są główną motywacją twórczości artystycznej oraz estetycznego odbioru sztuki. Sztuka to układ czysto formalnych jakości – układ mający swoją logikę, która łączy wielość elementów formalnych w jedność.

W. jest autorem koncepcji „czystej formy”. Wg niego każda konstrukcja jest wielością elementów ujętych w całość, a dzieła sztuki mają konstrukcję niezależną, samą w sobie (w przeciwieństwie do konstrukcji użytkowych, gdzie forma zewnętrzna wynika z ich użyteczności). „Konstruktywność” dzieł sztuki nazywał W. „czystą formą”.

Dzieło sztuki przemawia do człowieka, wyróżniając się właśnie formą i to forma (przez możliwość całościowego odbioru dzieła złożonego z wielu elementów) sprawia, że człowiek może doświadczyć przeżycia metafizycznego. Sztuka staje się formalną obiektywizacją uczuć metafizycznych. W sztuce metafizyczna dziwność świata jest wyrażana przez formalny układ elementów, odbijający konstrukcję świata i przekazujący jego tajemnicę. Istota świata jest metafizyczną treścią sztuki, nadaje wartościom artystycznym absolutny charakter, estetyka zaś, będąc częścią metafizyki, staje się sposobem dochodzenia człowieka do Absolutu – sztuka objawia jakąś prawdę ostateczną.

ZAGADNIENIA METAFIZYCZNE W TWÓRCZOŚCI LITERACKIEJ. Podstawowe motywy filozofii W. powtarzają się także w jego dramatach i powieściach, w których (m.in. *Pożegnanie jesieni*, *Nienasycenie*) ukazywał świat upadku, rozmycia sensów, w którym bohaterowie nie znajdują oparcia, są wyobcowani. Rzeczywistość jest niestała, zmienna, pełna wewnętrznych napięć, których zwieńczeniem jest wizja apokalipsy. Tłem wielu utworów jest rewolucja, będąca konsekwencją kryzysowej sytuacji, w jakiej znalazła się cywilizacja europejska. Współczesna cywilizacja uniemożliwia rozwój prawdziwie wielkich indywidualności, stąd wielkość można osiągnąć niszcząc i czyniąc zło.

W. postrzegał absurdalność ludzkiej egzystencji i poszukiwania tożsamości przez człowieka, wynikające z braku sensu w obszarze własnej osobowości (człowiek zakłada maski, by zakryć pustkę w życiu) i konieczności zakłamania prawdy o własnym istnieniu – człowiek chce znaleźć prawdę o sobie, sens własnej egzystencji, ale jednocześnie kłamie, nakładając kolejne maski.

REFLEKSJE O KULTURZE. Wg W., kultura jest zespołem wartości nieinstrumentalnych, stanowi wyraz bezinteresownej aktywności jednostek i jest możliwa tylko w społeczeństwie elitarnym. Podmiotem kultury może być

indywidualista, arystokrata, który jest prawodawcą i wykonawcą własnych nakazów. Ujednolicanie poziomów życia, wyrównywanie różnic społecznych, automatyzacja i mechanizacja funkcji życiowych, fascynacja masowością (kultura masowa) są przyczynami zaniku indywidualizmu i twórczego życia, są wrogiem kulturze.

T. Kotarbiński, *Stanisław Ignacy W.*, PF 42 (1946), 299–301; *Stanisław Ignacy W. Człowiek i twórca*, Wwa 1957; E. Wolicka, *Estetyka metafizyczna St. I. W.*, SPCh 5 (1969) z. 2, 159–177; R. Rudziński, *Aksologia Stanisława Ignacego W.*, Etyka 9 (1971), 65–90; *Studia o Stanisławie Ignacym W.*, Wr 1972; J. W. Sarna, *O obiektywną interpretację filozofii Stanisława Ignacego W.*, SF 18 (1974) z. 8, 79–90; M. Szpakowska, *Światopogląd Stanisława Ignacego W.*, Wr 1976; B. Michalski, *Polemiki filozoficzne Stanisława Ignacego W.*, Wwa 1979; P. Piotrowski, *Metafizyka obrazu. O teorii sztuki i postawie artystycznej Stanisława Ignacego W.*, Pz 1985; A. Micińska, *Witkacy – Stanisław Ignacy W. Życie i twórczość*, Wwa [1991]; E. Wąchocka, *Między sztuką a filozofią. O teorii krytyki artystycznej Stanisława Ignacego W.*, Ka 1992; S. Borzym, PLF I 453–458; S. Mazurek, *Historiozofia S. I. W.*, Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej 39 (1994), 163–182; M. Soin, *Filozofia Stanisława Ignacego W.*, Wr 1995, 2002²; L. Gawor, *Katastrofizm konsekwentny. O poglądach Mariana Zdziechowskiego i Stanisława Ignacego W.*, Lb 1998; K. Kościuszko, *Witkacy inaczej odczytany*, KF 26 (1998) z. 2, 173–186; A. Pastuszek, *W.: ucieczka od absurdu jako pogoń za nim*, w: *Absurd w filozofii i literaturze*, Wr 1998, 65–73; A. Sebesta, *W. Stanisław Ignacy, pseud. „Witkacy”*, w: *Wizerunki filozofów i humanistów polskich. Wiek XX*, Kr 2000, 393–396; J. Błoński, *Witkacy. Sztukmistrz, filozof, estetyk*, Kr 2001; B. Michalski, *Spór o istnienie świata realnego w nieznanym liście Witkacego do Ingardena*, Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej 46 (2001), 59–80; B. Truchlińska, *Czy W. był katastrofistą?*, w: tenże, *Filozofia polska. Twórcy – idee – wartości*, Ki 2001, 104–117; *Witkacy w Polsce i na świecie*, Sz 2001; R. Palacz, *Stanisław Ignacy W.*, w: *Wybór tekstów filozofów polskich*, Zielona Góra 2002, 421–424; A. Biegalska, *Filozofia przyrody w recepcji Stanisława Ignacego W. Czas i przestrzeń*, RuF 61 (2004) z. 3, 429–440; T. Wojtaś, *O*

Schopenhauerowskiej perspektywie monadyzmu biologicznego Stanisława Ignacego W., RuF 62 (2005) z. 3, 517–531.

Agata Szymaniak